

Юрій Вільчинський

Континент Європа

**"Мислитель — це людина,
Яка покликана символічно виразити епоху,
Як він її бачить і розуміє."
Освальд Шпенглер**

28

жовтня 1998 р. у Львівському державному університеті ім. Івана Франка відбулися наукові читання "Континент Європа", присвячені 80-річчю виходу у світ праці Освальда Шпенглера "Сутінки Європи" (Untergang des Abendlandes). Основними напрямками роботи були: філософія історії, культурологія, політологія, соціологія, етнологія. Зі вступним словом до учасників звернувся декан філософського факультету, доктор філософських наук, професор Володимир Мельник.

У доповіді Юрія Вільчинського "Освальд Шпенглер: портрет в ідеях" йшлося про життя, творчість і наукові позиції мислителя. Постає Освальда Шпенглера (29.05.1880 – 09.05.1936) стала лише наріжним каменем філософського дискурсу. Дискусійним був вже сам варіант українського перекладу основної праці Шпенглера, адже в оригіналі маємо своєрідну гру слів: автор прагне підвести читача через образ заходу сонця до згасання цілої європейської культури. Зауважимо, книгу, що вийшла друком у Мюнхені 1918 р., досі не перекладено українською. Більше того, на сьогоднішній день, здається, жодне з видавництв в Україні не замельдувало у своїх перспективних планах перекладу "Der Untergang des Abendlandes" українською мовою. Сьогодні ми користуємося усталеним і благозвучним російським варіантом як "Закат Европы", хоч відомо — такий переклад безумовно є неточним. Сам Шпенглер рішуче виступав проти вживання слів "Європа" і "Азія" в якому-небудь сенсі, окрім суто географічному. Його "Abendland" (Західний світ) охоплює США і

Канаду, і не охоплює навіть Греції, Балкан, слов'янських країн, не кажучи вже про Росію. Запад переживає власне Західна Європа. На думку Шпенглера, слово "Європа" слід було б викреслити з історії. Не існує ніякого "європейця" як історичного типу. Сьогодні нерозумно говорити про еллінів як про "європейську давнину" (отже, Гомер, Геракліт, Піфагор — були "азіатами"), і про їх місію культурного зближення Азії й Європи. Ці слова, каже Шпенглер, запозичені з поверхової інтерпретації географічної карти. Лише Схід і Захід суть поняття, які наповнені справжнім історичним змістом. "Європа" — пустий звук, підсумовує філософ. Все, що називається європейською культурою, виникло між Віслою і Адріатикою. Якщо припустити, що Греція за часів Перикла "була в Європі", то сьогодні її вже там немає.

Праця Шпенглера не належить до звичайного типу академічної літератури. У цьому творі відбулося злиття критичної і поетичної сфери, яке започаткували німецькі романтики і стимулювала філософська лірика Ніцше. Історіософський підхід О. Шпенглера змиває границі між наукою і мистецтвом, вливає живу, ще пульсуючу кров в абстрактну (філософську) думку, одухотворяє пластичний образ і створює такий тип книги, яка без сумніву посідає провідне місце і може бути названа, як писав Т.Манн, "інтелектуальним романом". Основну мету праці автор означив як образ світу, в якому можна жити, а не система світу, яку можна лише аналізувати за допомогою розуму. Реалії Першої світової війни безпосередньо вплинули на характер твору О. Шпенглера. Його нова культурофілософія відгукнулася на апокаліптичні настрої, на тривожні сигнали часу і послужила метафізичною відповіддю на те, що відбувається в історії "тут і тепер". Європа для О. Шпенглера перестала існувати як єдине ціле. У цій війні не було переможців, переможеною була вона — Європа.

Вихідним пунктом філософської концепції Освальда Шпенглера є поняття органічного життя як цілісної реальності, яку можна осягнути тільки інтуїтивно. Воно не тотожне ні духу, ні матерії, тут відсутній поділ на так звану "духовну" і "матеріальну" культуру — все є прояви однієї сутності, тому будь-яку ідею цей напрям зводить до "вітального потягу". Усе живе постає у двох формах: рослини живуть у часі, тварина здійснює себе в просторі. З цих онтологічних передумов Шпенглер дедукує свою культурологію та історіософію. Згідно його вчення, культура — це душевність, що

досягла вираження у символічних формах. Вона виникає з потягу до космічності і в цьому її найвища цінність. Будь-яка плідна взаємодія культур неможлива, адже молода культура, що зазнає впливу іншої, швидко перероблює на свій стиль сприйняте (тобто запозичене), підпорядковуючи його власному ритму і такту. Кожному культурному організму наперед відмірений життєвий час, який залежить від внутрішнього вітального циклу. Культура як поняття якісне творить глибину, тоді як цивілізація — поняття кількісне — продукує шир.

Ця праця дала поживу допитливому розуму і стимулювала творчу уяву. Філософія культури О. Шпенглера, у стилі художньої міфотворчості, апелювала не стільки до розуму, скільки до емоцій, вивівши таким чином філософські роздуми зі строго ментальної сфери. Шпенглер високо цінує Гегеля за те, що той виходив з політичної дійсності. Проте найбільше мислитель був зобов'язаний Гьоте та Ніцше. “У Гьоте я запозичив метод, — писав О. Шпенглер, — у Ніцше — постановку питань”. “Сутінки Європи” не стільки як засіб мобілізації духу європейської культури, скільки симптом його загибелі.

Історіософська концепція О. Шпенглера – це спроба розширити горизонти традиційної історичної науки:

1. “Людство” не має мети, ні ідеї, ні плану подібно до того, як метелики або орхідеї не мають відношення до мети. “Людство” — пустий звук, і цей фантом потрібно викинути з кола історичних проблем, лише тоді перед нами постане немислиме багатство справжніх форм, відкриється неосяжна повнота, глибина і рухливість живого, все те, що раніше приховувалося за модною фразою, сухою схемою, власними “ідеалами”.

2. Замість монотонної картини лінійної всесвітньої історії, підтримувати яку можна лише запліщуючи очі на громаддя фактів, Шпенглеру вдалося побачити справжній спектакль розмаїття потужних культур.

3. Ці потужні культури світової сили розквітають з лона материнського ландшафту, з ким вони тісно пов'язані протягом всього їх існування.

4. Кожна з цих культур виробляє зі свого матеріалу свою власну форму, а кожна форма має свою власну ідею, свої пристрасті, своє власне життя, свою волю, своє відчуття, свою власну смерть. Тут спостерігаємо буяння живих фарб, кольорів, рухів, яких не відкривало жодне художнє око.

5. На думку О. Шпенглера, існують ті, що розвиваються і ті, що старіють: культури, народи, істини, божества, ландшафти, як існують молоді

і старі дуби, квіти, листя, проте не існує людства, що старіє.

6. Кожна культура має свої власні можливості самовиразу, які з'являються, визрівають, відцвітають і ніколи не повторюються.

7. Існують відмінні за своєю суттю пластики, живописи, математики, фізики, кожна з них замкнута у собі, як будь-який рослинний вид зі своїм типом росту і сходження.

8. Ці культури, як життєві природи найвищого рангу, розквітають у формі піднесеної недоцільності, як квіти у полі. Вони, подібно рослинам і тваринам, належать живій природі Гьоте, а не мертвій природі Ньютона.

9. Бачу у всесвітній історії картину вічного творення і перетворення, дивного становлення і зникнення органічних форм, резюмує О. Шпенглер. Проте цеховий історик (або, як його називає мислитель, “ремісник від історії”) бачить світову історію у формі солітера, який невтомно відкладає епоху за епохою.

Таке відчуття і розуміння історії дали можливість О. Шпенглеру виділити і нарахувати вісім культур — культур всесвітньо-історичного масштабу: єгипетська, індійська, вавилонська, китайська, “аполонівська” (тобто греко-римська), “магічна” (візантійсько-арабська), “фаустівська” (західноєвропейська) і культура майя. На думку О. Шпенглера, очікується народження російсько-сибірської культури.

Кожному культурному організму відмірений певний термін, що становить приблизно 1000-1200 років. Наявність цих культур свідчить не про єдність процесу всесвітньої історії, а про єдність проявів життя у Всесвіті.

Заміна нудної шкільної тричленної схеми всесвітньої історії “Старий світ — Середні віки — Новий час” потужною пульсацією восьми одночасних культур, тобто незалежних і рівнозначних точок відліку, можна порівняти хіба що із заміною геоцентричної картини світу Птолемея геліоцентричною картиною Коперника. За Шпенглером, люди західноєвропейської культури, з їх історичним відчуттям, швидше є винятком, ніж правилом. “Всесвітня історія” — це наша європейська картина світу, а не картина “людства”. Для індуса і грека не існувало картини становлення світу. Свою книгу Шпенглер розглядав як коперніканське відкриття в області історії, яке покликане замінити звичний європо-

центричний погляд, де розвиток культури обертається навколо нас, як вигаданого центру всесвітнього процесу птоломейської схеми. У морфології світової історії Шпенглера античність і Захід поряд з Індією, Вавилоном, Китаєм, Єгиптом, арабською і мексиканською культурами — окремі світи становлення, і мають однакове значення в загальній картині історії, часто-густо перевершуючи античність грандіозністю душевної концепції, силою злетів. Усі вони посідають відповідне і зовсім непривілейоване становище.

Схема “Стародавній світ — Середні віки — Новий час” у своєму первісному задумі є витвором магічного світовідчуття, що вперше з’являється в перській та іудейській традиціях. Проте, лише на західному ґрунті шляхом додавання третьої епохи — європейського “Нового часу” — в цю картину проникає тенденція спрямованості і руху. Таким чином, резюмує Шпенглер, до доповнюючих понять язичництва та християнства додали підсумкове поняття “Нового часу”, котре згідно своєї природи не допускає процедури продовження, навіть після неодноразових “розтягувань” з часів хрестових походів, виявляється безпомічним до подальшого продовження. Адже за Новим часом настає новітній і далі, як казав О. Солженіцин: “новее некуда”.

Для О. Шпенглера культура — це своєрідна монада. Як відомо, монади зовсім не мають “вікон”, через які щось могло би туди увійти і щось звідти вийти. Монади, як самодостатні сутності, є постійним живим дзеркалом універсуму.

Світова історія для нього — це сукупність, а не цілокупність восьми окремих культур, які не мають між собою нічого спільного, проте вони народжуються, мужніють (тобто досягають ступеня зрілості), старіють і вмирають, тобто, трансформуються у цивілізацію. Для німецького мислителя кожна з означених культур має глибокий сенс, а всі разом взяті є просто нісенітницею. Культура, у розумінні Шпенглера, завжди постає як сукупність чуттєво-сталого виразу душі в жестах і працях, як тіло її, що смертне, підвладне закону і переходу, числу і каузальності; культура як історичне видовище, як сукупність великих символів життя, відчуття і розуміння: такою є мова культури і саме нею душа може повідати, як вона страждає.

Ключовими словами праці є “ландшафт”, “прасимвол”, “душа”, “доля”, “стиль”, “вдача”, “такт” і “ритм”. Все це

для О. Шпенглера суть синоніми, які означають те, що в принципі не підлягає визначенню, адже це спонтанний порив першофеномену до проходження свого циклу і до виявлення власної іманентної форми.

Виняткове значення має ідея прасимволу для розуміння морфології української культури. Наша культура — це культура збіжжя. Її прасимвол сам по собі ніколи не постає у чистому вигляді, проте завжди виявляється у всіх елементах даної культури, що забезпечує найвищу єдність усієї динамічної багатоманітності. Він пульсує у відчуті форми кожної людини, кожної спільноти, стадії, епохи і диктує їм стиль всієї сукупності життєвих проявів. Культура збіжжя — це симбіоз людини і природи, осле життя, символ давності території, генетичного зв’язку з Месопотамією, звідки, за даними акад. Вавілова, бере своє походження пшениця. Це історія торгівельних шляхів (пуць “із варяг в греки”), що зумовили політичну і культурну історію українського світу. Прасимвол прихований також у формі держави, в релігійних міфах і культах, в етичних ідеалах, формах живопису, музики і поезії, в основних поняттях науки, але не вичерпується ними. Його неможливо понятійно викласти. Кожний окремих символ промовляє про себе, звертаючись до внутрішнього почуття, а не до розуму. На глибоке переконання Шпенглера, все визначає вибір прасимволу в той момент, коли душа культури пробуджується до свідомості у своєму ландшафті. Символи, за вченням Шпенглера, суть чуттєві знаки, останні, неподільні, а найголовніше — це спонтанні враження, що мають певне значення. Символ — це якась межа дійсності, яка означає щось таке, що не може бути повідомлено шляхом розсуду. Дорійська колона, готичний собор, візантійська базиліка, гештальт української хати, родина, людські стосунки, одяг і культові дії, зовнішній вигляд людини, її хода і статура, певні соціальні стани і народи, діалекти і форми осілого життя всіх людей і тварин і, крім того, це німа мова української природи з її карпатськими смреками, південними левадами і запахом степу, синім небом і пшеничним ланом — все це є символічним виявом космічного потягу. Отже, тут йдеться не про те, чим “є” світ сам по собі, а про те, що він значить для істоти, яка в ньому живе, як вона сприймає і переживає означені символи.

Кожна культура як варіація на тему прасимвола переживає наступні фази:

а) міфосимволічну (тобто ранню культуру);
б) метафізико-релігійну, або високу культуру;

в) пізню, що переходить у цивілізацію.

Кожна культура має свою власну цивілізацію, адже цивілізація — неминуча доля культури. Цивілізація — це протилежність до культури. Цивілізація — це поняття мертвої “протяжності” бездушного інтелекту, з одного боку, а з іншого — погляд, що бере початок у Ніцше, у його концепції “масової культури”. Спочатку Бог був духом, потім він став людиною, а тепер він тхне, перетворюючись у натовп... Переоцінка всіх цінностей — такий найпотаємніший характер всякої цивілізації. Цивілізація — це панування четвертого стану — маси, яка принципово відкидає культуру з її органічними формами. Маса — це нові кочовики світових столиць, які повністю втратили своє коріння: вони не визнають свого минулого і не володіють майбутнім. Тим самим четвертий стан зробився репрезентантом історії. Маса — це кінець, радикальне ніщо. Що ж залишається “людині маси” з її кліматеричною душею? Лише дві речі: політика і техніка. У цивілізаційний час політична обдарованість людської спільноти є не що інше як довіра електорату до керівництва, з його постійними референдумами та імплічментами. З цього моменту, наче античний хор, вступає на сцену соціологія як породження цивілізації, адже об’єкт її дослідження вже остаточно викристалізувався. Політичні роздуми Шпенглера зводяться до рекордно короткої схеми, тут важить все, навіть секунди: світ дорівнює історії, історія — політиці, політика — війні. В авторському виконанні звучить так: “Всесвітня історія — це історія держав. Історія держав — це історія війни. Тому справжня історія — це не “історія культури”. Для Шпенглера історія — це історія раси, історія воєн, дипломатична історія, доля потоків існування в образі чоловіка і жінки, доля роду, народу, стану, держави, які, то захищаючись, то нападаючи, борються один з одним у кипінні прибою великих фактів. Будь-яка людина, бажая вона цього чи ні, є співучасником цих суперечливих подій, або ж як суб’єкт, або ж як об’єкт: третього не дано. “Політика у найвищому сенсі — це життя, і життя — це політика”.

У виступі **Марії Кашуби** “Україна: тип культури” аналізувалися різноманітні ідеї України, що жваво обговорюються в сучасній науковій чи науково-популярній літературі — від візантизму, винятковості у

християнському чи слов’янському світі — аж до ідеї “Україна — Європа”. Найбільш прийнятною, на думку виступаючої, є ідея своєрідності України в поєднанні емоційності Сходу та раціональності Заходу. **Валерій Денисенко** присвятив свій виступ аналізу проблем ірраціональності в філософській концепції О. Шпенглера, **Наталія Черниш** — ідеям Шпенглера в контексті соціології культури. У виступі **Станіслава Шендрика** “Екзистенційна філософія моралі Освальда Шпенглера йшлося про протистояння феномена етики та феномена логіки, про співвідношення християнства та моралі “фаустівської людини”, моралі трагічної та плебейської, про етичний соціалізм як “систему волі до влади”. Філософське кредо О. Шпенглера можна передати формулою: “Для життя не існує істин, існують тільки факти”. У цьому ключі **Галина Карвацька** розмірковувала про призначення філософії і роль філософа у шпенглерівському розумінні. Головне завдання, яке ставить перед філософією Шпенглер, на думку виступаючої, полягає у тому, щоб віднайти і розкрити першофеномен кожної із восьми запропонованих культур, а потім вивести з нього феноменологічне розмаїття цієї культури: форми політики і тип еротики, математику і музику, право та військове мистецтво тощо. **Валерій Терещенко** звернувся до питання морфології історії філософії видатного мислителя. Стає очевидним, що після Шпенглера історію філософії як останню серйозну тему філософії ХХ ст. необхідно писати вже поіменними главами, а не за анонімним зведенням до так званих шкіл, течій і напрямків. Філософії, як такої, взагалі не існує: кожна культура має свою філософію, і кожна думка живе в історичному світі. Кожна філософія є виявом свого часу і тільки свого часу, і немає двох таких епох, які б мали однакові філософські інтенції. Тому найглибша підстава і сенс всякого філософування лежить в межах певної культури. **Оксана Білик** у промові “Я навчився грати на роялі власне тільки для того, щоб грати Вагнера” говорила про Шпенглера і світ музики, ілюструючи свій виступ фрагментами з безсмертних творів Ріхарда Вагнера. Порівняльний аналіз філософії історії О. Шпенглера та М. Вебера зробив **Борис Поляруш**. **Флорій Бацевич** зупинився на філософії мови в Україні, виокремивши східні та західні впливи. **Ольга Сінкевич** аналізувала роль людини як “антиентропійного фактору” в історії культури. **Ірина Добропас** обмежила свій виступ проблемою “Схід і Захід: культурна конфронтація чи взаємодія”. Релігійним чинником культурного процесу присвятив свій виступ **Валерій Стеценко**, а **Марія Альчук** — культурній самотності різних народів. **Світлана Вільчинська** подала свій погляд на українську

філософську антропологію у контексті методологічної рецепції О. Шпенглера і М. Бубера. **Володимир Ягнішак** проаналізував трансформаційні процеси у Центрально-Східній Європі кінця ХХ ст. Погляд у майбутнє сформулювала на підставі концептів О. Шпенглера і Ф. Броделя **Любов Мазур**. **Сергій Грабовський** (Київ) говорив про феномен виродження і відродження в українській культурній традиції, а **Ігор Захара** — про оптимізм у нашій мандрівці в наступне тисячоліття. **Ярослав Прихода** зацентрував увагу на шпенглерівських впливах у творчому пошукові Миколи Хвильового.

Помер Освальд Шпенглер на рідкість спокійно: заснув і не прокинувся у ніч з 8 на 9 травня 1936 р. у своїй мюнхенській квартирі на Віденмайерштрассе, 26. У домовину йому поклали з одного боку “Фауста” Гете, а з іншого — “Так казав Заратустра” Ніцше. Характерними рисами цієї постаті були самотність, відлюдкуватість, мовчазливість і страх, страх смерті, страх долі, страх простору та снів, особливо страх перед різними відомствами і конторами, з одного боку, і зовнішня впевненість, що стала звичкою, — з іншого. Дорогою ціною платив автор за своє епохальне творіння. Додайте сюди думки про самогубство, що ніколи не залишали філософа, і ви отримаєте в основних рисах фізіогноміку шпенглерівського життя.

Для свого батька О. Шпенглер підібрав формулу фрейдівської тональності: “Мій батько помер якраз вчасно”. Ці слова можна віднести і до нього самого. Він не пережив би “другу поразку” німецького духу і акт від 8 травня 1945 р., берлінську стіну, яка, вже не символічно, а реально роздерла Європу навпіл...

